

AXIOMA'S EN UITGANGSPUNTEN VAN SOCIALE VERANDERKUNDE

2^e college 21 maart 2024 over 'Grondbeginselen van veranderen', Gerard Donkers, SWP 2023

In het eerste college van deze collegereeks hebben we een drietal grondthema's benoemd van sociale veranderekunde: veranderen, sociaal en het kennisgebied. Die thema's waren, zoals we weten, voortgekomen uit een thematisch onderzoek van betekenissen in veertien door de onderzoeksgroep van de Kring Andragologie geanalyseerde publicaties. Peter van Loon schrijft in zijn voorbereidende notitie op dit college:

*Het boek (Grondbeginselen van veranderen, gd) is een weerslag van een wetenschappelijk gefundeerde **herijking van basale begrippen** in de veranderekunde. Ik vind dat treffend geformuleerd.*

Met dit boek wordt - uiteraard in alle voorlopigheid - *stelling* gekozen: Dit verstaan wij onder 'sociale veranderekunde'!! Het is een heel eigenstandig kennis- en praktijkveld. Verder onderzoek van praktijksituaties en van andersoortige publicaties is nodig om het fundament van dit kennisgebied verder uit te werken en te verstevigen.

In en achter de drie genoemde grondthema's zitten allerlei vóóronderstellingen en uitgangspunten met betrekking tot waarheid, werkelijkheid en methodologie (wat wel en niet werkt). Dat kwam in het vorige college ook al regelmatig ter sprake, maar daar gaan we in dit tweede college nadrukkelijk op in. We staan allereerst stil bij drie kennisfilosofische paradigma's (zie grondthema 4 in het boek) en vragen ons vervolgens af hoe we die drie paradigma's met elkaar zouden kunnen verbinden tot een *integrale visie* op sociale veranderekunde (zie grondthema 5). En de vraag is dan: wat bedoelen we eigenlijk met 'integraal'?

We beginnen met een kort overzicht van elk grondthema, zodat we in ieder geval verstaan wat er in het boek wordt beweerd. Daarna kijken we hoe wij ons tot dit grondthema verhouden en het in de praktijk herkennen.

Grondthema 4: Visies op waarheid, werkelijkheid en methodologie

Vanuit de geanalyseerde publicaties wordt dus gesproken van drie verschillende paradigma's op het gebied van waarheid en waarheidsvinding, op het gebied van visies op de werkelijkheid en op het gebied van de methodologie van veranderen.

Met *paradigma* wordt in het algemeen bedoeld: een beproefde manier van kijken naar de wereld die we aantreffen in verschillende wetenschappen en wetenschappelijk onderzoek en in bepaalde werkvelden die vaak ook een eigen veranderparadigma kennen.

Typisch voor een *sociaal-veranderkundig paradigma* is dat de manier van kijken betrekking heeft op de eigengeaardheid van het kennisgebied zoals in deel I van het boek is beschreven. Het paradigma moet dan gaan over veranderen, is praktijktheoretisch van aard, verbindt het handelen met systeemdenken en is transdisciplinair van karakter. De drie veranderkundige modellen in Donkers boek *Veranderen in meervoud* (Boom 2020. Dit is de 15^e druk; de eerste druk was in 1985 en heette toen nog 'Veranderkundige modellen') zijn op basis van *deze criteria* uitgewerkt en beschreven.

Dit was het vijfde boek dat door de onderzoeksgroep werd gekozen om te bestuderen en te analyseren.

Op het gebied van **waarheid en waarheidsvinding** – we hebben het dan over kennisfilosofie - gaat het om drie stromingen die we terugzien in alle periodes van de geschiedenis van het wetenschappelijk denken, zo kwam naar voren uit een *historisch onderzoek* naar het wetenschappelijk denken over veranderen en veranderbaarheid van mens en samenleving. Dat historisch onderzoek was onderdeel van het promotieonderzoek van Donkers:

- Een sociaal-technologische denktraditie met een (neo)(positivistische visie op waarheid en waarheidsvinding. Veel waarde wordt hierin toegekend aan de menselijke rede die het mogelijk zou maken om rationeel, moreel en professioneel verantwoord te handelen op basis van zo objectief mogelijke, empirisch gefundeerde kennis. Er wordt geredeneerd vanuit het (gewenste) resultaat of doel (product) van veranderen en vandaaruit wordt gezocht naar geëigende instrumenten om dit doel te realiseren. Effectieve en efficiënte communicatie tussen mensen in een groep kan worden beschouwd als zo'n instrument.
- Een persoonsgerichte, betekenisgevende, cultuurkritische denktraditie die de mens als sociaal betekenisgevend en cultuurscheppend wezen centraal zet, hetgeen vraagt om meer bronnen van kennis en ervaring in te schakelen dan alleen de rede. Het gaat hier om een holistische visie op de mens. *Het hart heeft zijn redenen die de rede niet kent* , zei de Franse filosoof Blaise Pascal al in de 17^e eeuw. We zien in deze denktraditie een voorkeur voor

interpretatief kwalitatief onderzoek. Er wordt geredeneerd in termen van een interpersoonlijk *interactieproces van betekenisgeving* tussen mensen.

- Een maatschappijkritische denktraditie die wijst op sociaalmaatschappelijke en ecologische implicaties van de technologische ontwikkeling (een tweede aanval op het dominantie sociaaltechnologisch denken), op machtsverhoudingen en politiek-economische belangen die schuilgaan achter de zogenaamde waardevrije wetenschap. In deze traditie is men gericht op strijd voor maatschappelijke gelijkheid, rechtvaardigheid en emancipatie.

De onderzoeksgroep heeft deze driedeling gebruikt om de visies op waarheid van de besproken auteurs in beeld te brengen. Twee opvallende bevindingen:

- a. Bij veel auteurs herkennen we het persoonsgerichte waarheidsparadigma, maar we zien dat ze in hun interventiestrategie vaak in het technologisch paradigma terugvallen en doorgaans ook weinig aandacht hebben voor maatschappijkritiek.
- b. Bij verschillende auteurs zien we een uitdrukkelijke poging om *voorbij* het dualistisch denken over de verhouding tussen subjectieve en objectieve waarheid te komen (denk aan Midgley, Capra, Geertsema en Donkers)

Op het gebied van **zijnsvisies** - nu gaat het niet zozeer om kennisfilosofie, maar om ontologische filosofie - speelt met name de tegenstelling tussen een realistische en een constructionistische visie op de werkelijkheid. Twee opvallende bevindingen:

- a. Vaak komen de beide varianten bij auteurs tegelijkertijd naar voren, maar worden ze niet met elkaar verbonden en blijven ze onverbonden naast elkaar staan.
- b. Enkele auteurs spreken nadrukkelijk van een *realistisch constructivisme en proberen in hun zijnsvisie natuur-mens-maatschappij met elkaar te verbinden*. (We komen in het vijfde college hier nog uitdrukkelijk op terug). Ze pleiten in ieder geval voor een *andere verhouding tot de aarde* waarbij de onderlinge afhankelijkheid en afstemming tussen alle levende wezens het uitgangspunt is: niet de mens die de aarde domineert en uitbuit en de energiebronnen van al het leven op aarde dreigt te vernietigen.

Op het gebied van **methodologie** blijken de drie waarheidsparadigma's te verwijzen naar drie methodische invalshoeken:

- Het sociaal-technologisch paradigma verwijst naar onder meer: de empirisch-analytische benadering van onderzoek, cognitieve gedragsbenaderingen (zie het S-O-R-C schema van vier soorten van gedragsverandering in het boek 'Veranderen in meervoud' pag. 239 e.v), taakgericht werken en de *sociaaltechnische* systeembenadering (denk aan de cybernetica met haar accent op het foutencorrigerende feedbackmechanisme in systemen. We zien hier de metafoer van een zelfregulerend systeem dat werkt als een thermostaat (zie 'Veranderen in meervoud' pag 148).
- Kenmerkend voor het persoonsgerichte paradigma zijn onder meer: het symbolisch interactionisme als onderzoeksbenadering, de dialogisch-narratieve benadering, de presentiebenadering, de Rogeriaanse benadering en *de interactionele* systeembenadering (denk bijvoorbeeld aan Satir, Cohn, Mead, Baart en Weber).
- Het maatschappijkritisch paradigma wordt onder meer verwoord in verzetsbewegingen, actieonderzoek, genderspecifieke benaderingen, emanciperend werken en *kritische* systeembenaderingen.

Enkele auteurs (zoals Midgley 2000) pleiten voor een pluralistische benadering in de methodologie. Hier gaan we het volgende college op door.

Mijn vraag bij dit vierde grondthema is: Herkennen jullie deze drie paradigma's bij jezelf en in jullie praktijk en wat valt je dan op? Waar liggen bij jullie de grenzen tussen deze benaderingen?

Grondthema 5: Een integrale visie

Het werd voor de onderzoeksgroep nog spannender, toen ze zich de vraag stelden: Hoe zou een integrale visie eruit kunnen zien waarin deze drie paradigma's met elkaar zijn verbonden? Hoe kan zo'n mogelijke verbinding er dan uitzien? En hoe kunnen we dan tegelijkertijd recht blijven doen aan de identiteit van sociale veranderekunde?

Welnu, in het kort gezegd is de onderzoeksgroep tot de *volgende vier bevindingen* gekomen:

- De sociale veranderekunde heeft vanuit haar interventiegericht denken nauwe raakvlakken met het sociaal-constructionistisch denken over waarheid en waarheidsvinding: mensen construeren individueel en met elkaar hun werkelijkheid en handelen op basis van die constructie. Dat construeren is een betekenisgevend proces van zelfregulering. Dit

constructionistisch paradigma verhoudt zich kritisch tot de sociaaltechnologische denktraditie met haar positivistisch geloof in een objectieve en waardenneutrale wetenschap en heeft nauwe verwantschap met de persoonsgerichte en ten dele ook met de maatschappijkritische denktraditie (en haar aandacht voor de maatschappelijke context).

- **Maar:** deze constructionistische stellingname wordt problematisch als daarmee de ontologische validiteit van kennis en ervaring wordt opgegeven. De ware werkelijkheid verandert niet omdat deze wel of niet door de meerderheid van de mensen wordt geloofd, zei Giordano Bruno al in de 16 eeuw. Alsof er geen objectieve biologische, ecologische, mentale, structurele en maatschappelijke factoren zijn die het (betekenisgevend) subject zouden bepalen, beperken en mogelijk maken. Mensen kunnen bewust verkeerde keuzes maken of onbewust misschien wel de juiste keuzes maken.

De vraag of de betekenissen die mensen aan de situatie geven adequaat zijn afgestemd op de werkelijkheid, veronderstelt een bepaalde vorm van *realistisch denken*. In elk handelen spelen 'subjectieve' en 'objectieve' factoren door elkaar heen. Als objectieve *waarheids*-claim blijft dit objectgerichte denken problematisch. We moeten de termen 'subjectief' en 'objectief' dus niet enkel in *kennistheoretische zin* verstaan, maar *ontologisch* opvatten als realiteitsbegrippen, zoals gebruikelijk is in het alledaagse taalgebruik van mensen, als iemand bijvoorbeeld zegt: *die persoon heeft geen realistisch zelfbeeld*. Als we zien dat daar een muur staat, dan zullen mensen daar in de praktijk gepast op reageren en die observatie voor 'echt' aannemen. Dit te ontkennen is in *pragmatische zin* absurd en niet verstandig.

Met deze stellingname sluit de onderzoeksgroep zich aan bij kennistheoretici als Hans Lenk (1995), Kenneth Gergen (1994), Harré en Gillett (1995) en andere wetenschappers die komen tot een concept dat het constructionisme verbindt met het realisme, namelijk: het *referentierealisme*. Het woord 'realisme' verwijst hier *niet* naar de waarheid van uitspraken (waarheid blijft slechts (inter)subjectief geldig), maar verwijst naar de wereld buiten ons bewustzijn waaraan wij voortdurend *refereren*. En dat is praktisch want als men hier via de deur het lokaal uit wil, is het belangrijk dat je de deur als deur (echt object) herkent en er geen andere betekenis aan geeft. Voorgegeven objecten moeten dus aan een *interpretationische duiding* worden onderworpen om de (voor veranderen) gewenste verbinding tussen subject en object mogelijk te maken. Wat

betreft het begrip *constructionistisch* kunnen we beter in bescheidener woorden spreken van *constructief*.

- Een derde centrale bevinding is dat het een belangrijke opdracht van de sociale veranderkunde is om te zoeken naar *basisconcepten* die perspectieven met elkaar verbinden.

Denk aan het beeld van een *wiel*: Dertig spaken komen samen in één naaf in de verbindende samenhang van een wiel.

Of neem het beeld van een *orkest*: alleen als alle delen samenwerken krijg je het beste geluid.

En zo kwamen we tot concepten die we achteraf als *oxymorons* omschreven. Kenmerkend voor oxymoron-denken is dat de tegenstellingen/tegenpolen in hun onderlinge spanningsverhouding tegelijkertijd in het begrip blijven bestaan en niet worden opgelost¹. We kunnen deze manier van denken typeren als: *gelijktijdige dialectiek (en dus niet als temporale dialectiek zoals bij Hegel en Marx)*. Dit oxymoron-denken kunnen we toepassen op alle tegenpolen in veranderpraktijken: het gaat bij veranderen dan om een proces van *scheiden en tegelijkertijd verbinden* van subject en object, van theorie en praktijk, van autonomie *en* (dus 'in') verbondenheid, van vrijheid en (in) bepaaldheid, van goed en kwaad, van handelen en systeem, van individu en maatschappij, van dialoog *en* (in) grenzenstellen.

Peter van Loon spreekt in zijn voorbereidende notitie van het oxymoron *Zalvende criminaliteit* en verwoordt daarmee ook weer een nieuw oxymoron, namelijk *Kritisch begrip*. Ik zie in dit oxymoron een relatie met het begrip *grenzenstellende dialoog*.

- Een vierde bevinding op het gebied van integrale visie is het voorstel van de onderzoeksgroep om steeds **twee tegengestelde valkuilen te vermijden en daarop te reflecteren:**

1. De eerste vraag: Is hier mogelijk sprake van een *ont-koppeling* van delen van het geheel (gehele systeem)?
2. De tweede vraag; Is hier mogelijk sprake van een *symbiotische verbinding* tussen delen van een systeem, bijvoorbeeld tussen natuur, mens en maatschappij, tussen mens en mens, tussen theorieën alsof een overall-theory mogelijk en wenselijk zou zijn?

Vaak zal er sprake zijn van een positief antwoord op de beide vragen en gaat het om het zoeken naar de juiste balans.

¹ In de Middeleeuwse mystieke filosofie sprak men van *Coincidentia oppositorum*: het samenvallen van tegenstellingen (Cusanus 1440 in zijn boek 'De docta Ignorantia'). Maar dit samenvallen is bij Cusanus een harmonische eenheid (God), een paradox die de gewone intelligentie niet kan begrijpen.

Mijn vragen:

- Herkennen jullie deze twee valkuilen in jullie praktijken?
- Wat is nu het antwoord op de vraag van Peter van Loon: Moet ik mijn maatschappijkritisch oppositioneel denken nu gaan opheffen?

Afsluitend

We hebben in dit college gezocht naar filosofische grondslagen vanuit verschillende paradigma's op het gebied van waarheid, werkelijkheid en methodologie en geprobeerd om enkele elementen te benoemen van een integrale benadering van sociale verandering. We zijn gekomen tot de volgende vier belangrijke filosofische grondslagen van een typisch sociaal-veranderkundig paradigma:

- De visie op waarheid en waarheidsvinding is *sociaal-constructief*.
- Het komen tot intersubjectieve geldigheid van uitspraken veronderstelt een *transdisciplinaire manier van denken*.
- De achterliggende zijnsvisie is *referentierealistisch*.
- Taalkundig gaat het om een *denken in termen van oxymorons*, waarmee we *twee valkuilen proberen te vermijden*: enerzijds een onterechte ontkoppeling van elementen in het systemisch geheel en anderzijds een eenzijdig symbiotische verbinding van de verschillende elementen van een systeem.

In het volgende college gaan we zoeken naar methodologische grondslagen van een dergelijke integrale benadering.